

Magyarázatok az Ó-magyar Mária-siralomhoz.

Syrolmom fuhā // -zatum therthetyk kyul. A Napkelet így közli:

Sirolmom fuhászatum
Tertetik kül,

Siralmam, fohászzkodásom
Tördös kifelé

NÉGYESY más véleményben van, mint a Napkeleti közlő, s más olvasást, más magyarázatot ajánl, egyszerre kettőt is. Okfejtése, melyet — helyesen — a latin eredetire alapít, a következő:

„Gemitus, suspiria
Lacrimaeque foris
Vulneris indicia
Sunt interioris.

Syrolmom fuhazatum
therthetyk kyul
en iumhumnok bel bua
qui lumha nym hyul“.

„A *tertetik* szóra“ — úgymond NÉGYESY — nincs más adat. A *tör* ige pleonasztikus szenvedő származékának szokás venni, 'törekedik'-féle jelentéssel, de nem épen nagy megnyugvással, mert a szöveg megértéséhez nem igen járul hozzá ez a magyarázat; az eredeti sem támogatja ezt, mert az eredeti azt mondja, hogy 'siralmam, fohászzkodásom, könnyem kívül olyan jelek, melyek belső sebemet hirdetik'. Továbbá hozzá kellene e szóhoz vennünk a *kivül*-t igekötőnek, 'ki-, kifelé' jelentéssel; pedig a 'ki'-jelentésnek soha *kivül*-féle alakja nem volt, sem a *kivül*-nek nem volt elativus-jelentése.* Én a *tet*-tőt, vagyis a *tetik* igét, illetőleg származékát gyanítom benne: *tettetik*. Amaz a régiségben jó ismerősünk. Emez kétféle alakulat lehet: *a*) a *tetik* műveltetőjének: a *tettet* ('látta, feltüntet, mutat, ostentat', újabb jelentésében inkább csak: 'színlel') igének tárgyas többes 3-ik személye: '(ők, azok) *tettetik*, azaz mutatják'; ez az alak egészen rendes; — *b*) a *tettet*-nek megfelelő szenvedő, ille-

* Az értekező bizonyára azt akarja ezzel mondani, hogy 'ki-, kifelé' jelentése.

töleg a *tetik* mellett egy pleonasztikus szenvedő egyes sz. 3. személyben: **tettetik*, mintegy: 'láttatik, tetszetik'; ez ugyan nem ismeretes más adatból, de semmivel sem hitelenebb, mint a **törtetik*. Épen a hasonló jelentéskörben szoktak feltűnni a pleonasztikus szenvedő képzések, pl. a *kell*hez a középkorban is meglevő *kelletik* ('tetszik' is). Bármelyik *tettetik* mellett megmaradhat a *kiül*-nek is a természetesebb locativus jelentése, amit a latin *foris* is igazol. A két első sor jelentése ez lenne a) cselekvő jelentéssel: 'siralmam, fohászatom láttatják (mutatják) kívül...' b) szenvedő jelentéssel: 'siralmam, fohászatom feltetszik (meglátszik, észrevehető, feltűnik; apparent, indicia sunt) rajtam, kívül' ... Az egész versszaknak a következő két olvasása volna lehetséges, a *tettetik*-nek cselekvő vagy szenvedő jelentése szerint:

Cs.	Sz.
„Siralmom, fohászatom Tettetik kívül Én junhumnak bél búát, Ki sumha nem hiul.	Siralmom, fohászatom — Tettetik kívül Én junhumnak bél búá, Ki sumha nem hiul“.

Eddig NÉGYESY: Van tehát a *therthetyk*-re három magyarázat is — én meg hozom a negyediket.

NÉGYESY baloldali magyarázata már azért sem helyes, mert az ÓMS. ritmusa — mondjuk így: a magyar ritmus — vagy mondjuk így: a finnugor ritmus — nem engedi meg azt, hogy a mondatfűzés a négy sorból álló versszak 3-ik sorát értelem szerint az első kettőhöz szorosabban odakapcsolja, mint a 4-ikhez s azt a párhuzamosságon fölépített versszakot így tagolja szét: 3 sor + 1 sor, azaz:

Siralmom, fohászatom | Tettetik kívül | Én junhumnak bél búát |
Ki sumha nem hiul. |

Mert annak a „Cs.“-s versszaknak ez a ritmusa a fülünkben, hiába szedetjük négy külön sorba szemünknek. De az „Sz.“-es magyarázatot sem tartom elfogadhatónak, mert nem látom megokoltnak a *therthetyk* íráshibának tartását.

Csak olyan szóból szabad kiindulnunk, melyet a *therthetyk* írásjegyei megengednek. A betűk felől kétféle olvasás lehetséges: *tértetik* és *tértetik*. Ha e szó *tértetik* volna, akkor csak a *tör* ige szenvedő alakja lehetne — amint gyanítják is — de az két fontos okból nem lehet. Egyik ok az, hogy a 'sírás kitör', ez a mai irodalmi stílus németes kifejezése. Élő magyar beszédben

ma sem tör ki a sírás még, hanem 'sírva fakad' valaki. Másik ok az, hogy ami 'kitör', az *kitör*, nem *kitöretik*. A *thérthetyk*-nek olyan igének kell lennie, melynek értelme elbírja e helyen a szenvedő képzőt. A *tér* ige pedig ilyen volna.

Az *irat* 'scribere facit' régen *irtat* is volt (JókK. 90); tehát a *tér* ige műveltető alakja lehetett **tértet* is, olyan jelentéssl, mint a mai *térít*. Ha pedig volt **tértet* műveltető alak, akkor kellett lennie *tértetik* szenvedő alaknak is, hiszen a szenvedő alak a műveltetőből lett (vö. MÉSZÖLY: Népünk és Ny. I: 67). A *tértetik* olyan alak, mint *raktatik* DöbrK. 205, *fogtatik* DöbrK. 25, CzechK. 57 stb., s a *tértetik* jelentése: 'térítettetik'. 'Téríti beszédét' — ez ismert kifejezés. Efféle kifejezés lehetett: 'téríti siralmát és fohászkodását', vagy szenvedőben: 'siralma és fohászkodása térítettetik vagy *tértetik*'. 'Kívül tér' (hova?), 'kívül térítettetik' — ez nem olyan ismeretlen alkalmazása volna a *kívül*-nek, mint NÉGYESY gondolja. Már SIMONYI megírta, hogy „nem ritka eset az“, mikor a *kívül*, „melynek eredetileg ablativusi értelme volt, a h o v á kérdésre felel; tehát ugyanazt a fokozatos átmenetet mutatja, mint az *alul* és *fölül* névutók“. (MH. II: 140). A JókaiK.-ben is olvashatunk lativusi értékben *köl* = 'kívül'-t: Az *kapukewl* ne menje (olv. az *kapu köl* né ménjé) ~ ne portam exeat JókK. 147. Ez a *köl* az ÓMS. *kiül* alakjához úgy viszonylik, mint az ÓMS. *hiül* alakjához a *hül*; jelentését nézve pedig ez a *köl* éppúgy hová? kérdésre felel, mint az ÓMS. *kiül* szava. Hiszen ma is, mikor valaki a házba *betér*, ma is 'belül kerül', nem *be*-kerül; mikor kimegy, 'kívül kerül'. Én tehát így olvasom azt a versszakot:

Sirolmom, fuhászatum

Tértetik kiül,

Én junhumnok bel búa,

Ki sumha nim hiül.

Siralmam, fohászkodásom

Térítettetik kifelé,

Én szívemnek belső fájdalma,

Mely soha nem enyhül.

'Én junhumnok bel búa', ez utójelzője annak, hogy: 'Sirolmom, fuhászatum'. A magyar ének tehát azt mondja, hogy a külső siralom voltaképpen belső fájdalom — megfelel a latinnak, mely azt mondja, hogy a külső siralom a belső fájdalom „jele“. Hogy 'kívül térítettetik, *tértetik* a siralom, ez olyan kifejezés, mint emez: 'az imádság az imádkozó kebelébe *tér be*, vissza': Az en ymachagom az en kebelembe *teer be* hattra ÉrdyK. 611. Amint az imádság *betér* a kebelbe, úgy a szív belső fájdalma mint siralom *kitértetik*.

A 'Scorpe // nul lcepfeğud' olv. 'Szegényül szépségüd' után ez következik: *wirud hioll // wyzeul*. Ebben *wirud* = *virüd* = véred. A *wyzeul* = vizéül // vízül, víz módjára. A *hioll* szóra GRAGGER ezt mondja: „*hioll* a. m. *higul*, *higgá* válik?“ A Napkelet azt a két sort így közli:

Szegényül szépségüd,
Véred *hiól vizöl*.

Szegényül szépséged,
Véred *higul vizzé*.

E magyarázat ellen legegyszerűbben is azt mondhatom, amit a *tettetik* ellen: semmi okunk ráfogni a *hioll*-ra, hogy íráshiba. Ha pedig nem íráshiba és nem olvashatjuk *higól*-nak (amint hogy a Napkelet nem is úgy olvassa), akkor nem értelmezhetjük *higul*-nak, mint a Napkelet teszi. Különböznél sem találunk olyant a vallásos irodalomban, hogy Jézus vére 'vizzé *higul*'-t; hiszen ha valaki ilyen eretnokséget írt volna, munkáját szerzős-tül inkább megégették volna, mint másolták volna. Nyelvtudományi szempontból is lehetetlen, hogy a *vizeul*-t ezzel az értelemmel ruházzuk föl: 'vizzé'.

Jézus kínszenvedésében a vérnek és víznek megvan kapcsolata azon jelenet leírásában, midőn „egy a vitézek közül lánccsával megöklelé az ő oldalát és mindjárt jöve ki belőle *vér és víz*“: unus militum lancea latus eius aperuit, et continuo exivit *sanguis, et aqua* (Ján. XIX, 34). Kódexeink passiói, imádságai, elmélkedései sűrűn emlegetik ezt és céloz erre a *Salve mundi* verses fordítása is:

yl halallal ha oleteel.
zent tagydban ha toreteel:
The febidnek nem len zama.
te zent weerod wyzzel hulia

„të szent véröd *vizzel hulla*“.

(HORVÁTH CYR. RMKT. I, 165, CzechK. 58.)

Vajjon nem lehet-e hát a '*wirud hioll wyzeul*' = 'véred hull *vizzel*'? Nem. Az a sor annak a sornak párhuzama, hogy: '*ezes mezuul*' = 'ézés *mézül*'; a *wyzeul* tehát, mivel a *méz* és *víz* főnév nyelvtanilag egy szófajhoz tartozik, az ÓMS. verselésének szabályai szerint olyan mondatrész is, mint a *mezuul* vagyis -ül ragos határozó (vö. *seped-ik* — *eped-ék* | *világum-tül* — *fiodum-tül* — *ürümem-tül* | *wrod-um* — *fiod-um* | *tekünt-sed* — *kinyüh-had* | *árad* — *fárad* | *hullot-ja* — *olélet-ja* | *világ-a* — *virág-a* | *kínzat-ul* — *veret-ül* | *il-jën* — *fél-jën* | *ér-e* — *ígér-e* | *valáll-al* — *haláll-al* | *türvén-telen* — *biün-telen* | *fion-nok* —

mogom-nok / kíná-ál — fiá-ál.) Ha pedig a *wyzeul. -ëül* ragja azonos az *-ül* raggal, akkor nem azonos a *-zel* raggal, nem lehet a *'vizül hull'* értelme az, hogy *'vizzel hull'*. De az ének értelme sem engedi meg azon a helyen a *vizzel* föltevését. Jézus oldalából a vér és víz akkor jött ki, mikor már „kibocsátá lelkét“, tehát kinszenvedésének végeztével. Az ŐMS.-ban pedig Mária ama szavaikor még él Jézus, hiszen még ama szavak után mondja Mária: *ëggyedüm iljën, maraggyun urodum, kit világ féljën*“.

Ne veszítsük el az értelmezés megindításakor a legbiztosabb talajt, magát a szöveget. Abban az van, hogy *vizëül* vagyis *vizül*. Az *'ëzés mézül'* azt jelenti, hogy *'édes, mint a méz'*, tehát a *vizül* azt jelenti, hogy: *'mint a víz'*. *'Véred „hiol“, mint a víz'*. Most tehát már csak azt kell megnéznünk, hogy Jézus kinszenvedésének középkori magyar leírásaiban mit tesz az ő kiontatott vére úgy, *mint a víz* — s így megkapjuk a *hiol* bizonyos magyarázatát.

Jézus halálának érdeméről ezt olvassuk:

ol' igön beufegős len, hog nem čak egh cöppenet veret ada, de incab egh čöppenet veret drecaba (azaz: derekában) nem hağa, de mind ki ontá GaryK. 68.

„Nagy bőséggel“ folyt Jézus vére:

Oh Ez wylagnak azzonya . . . lataad az edes lefufth az kereztfara föl zegezwen Es lataad hog az ew zent febeybowl az ew artatlan zenth were nag bewfegghel az feldre le foly ThewrK. 147; Edes artatlan lefus az The zenth wered bewfegghel ffoly vala az magas zenth kereztfarol GömK. 9.

Jézus megváltó vérének nem esöppjei, hanem „folyó-vizei“ folyának:

Ez velagon cristufnak vere beuen adatyk. pokolban kedeg abraham az kazdagnak egy chep vyzet meg tagada. Ez velagon az bynefeknek cristus verenek cheppey. fevt nem čak chepppey de folyo vizey folyának . . . Mert (nem) egy chep veer. hanem veerneк arradafa vagy folyafa zarmazeek folya. my vronk iefus cristufnak zent tefenek evt chatornayn. az az. az ev zent evt mely febeyn CornK. 179—80.

Jézus megváltó vére második özön-víz:

ëzönkeppen vram iefus az egbe fel emelven atte zent viredet kimeletlen mindönöstől ki ontad es mi keppen regönte az meñnek nec ereit meg nitad es ez földnec kutfeieit fel faggatad es ekeppen ez vilagra viz özönt hozal es en nec miatta az földről a bint el

mosad Ezönkeppen edőffleges vram iefus atte zent kinodnac es halalodnac idein te lentleges testednac ereit meg nítat (nyitád) DöbrK. 4.

Jézus vére folyásának bőséget tehát úgy festi a középkori irodalom, hogy folyó-*víz*hez, özön-*víz*hez hasonlítja. Általában, ha a középkori író valaminek bőséges folyását akarja hasonlatoslat kifejezni, a *víz* hasonlatával él:

thezek en folyo wyz keppen nagy lyrafokat ÉrsK. 302.

A vasszegekkel fölfeszített Jézusról lehetett hát írni azt, hogy 'vére *vízkeppen* foly' vagy '*vízül* foly'. De nemcsak azt, hogy *foly*, hanem azt is, hogy bőven *hull*:

Emleköz//zel te bewlegős es ky folyo zent verődnek hvllafarol KrizaK. 59—60; emlekezyel the zent werednek hullafarol: kyth nag bewlegelt my//erettenk ettel (= öntötté!) GyöngyK. 21—2; the nag kegefleges kenodeerth: ees dragalatos werednek // hvullaf(a)erth GyöngyK. 22—3; ő dragalathos zent were ő kyraly orchayan ala hwl wala ÉrsK. 46.

A *hull*-nak megvan a régi nyelvben *holl* alakja is:

Serenyen futamnak tancban az leanyok
mylwan oth megh lathywk az o yamborfagyth
fertelen ha lend az o yamborfagok
oth el hol (olv. elholl értsd: elhüll) partayok

Apáti F. (HORVÁTH CYR. RMKT. I. 492; PeerK. 339.)

A vasszegekkel fölfeszített Jézusról lehetett hát azt is írni, hogy 'vére *vízül hull*'. No mármost az az ómagyar nyelvjárás, amely a *bűn*-t *biün*-nek mondta, a *hűl* igét *hiül*-nek, minek mondhatta a *holl* igét? *Hioll*-nak. Ugyanazon nyelvemlékben a *hioll* és *hullotja* egy fő kétféle változata, mint az *éggyen- iggy*-ben az *éggy*- és *iggy*. Nem lehetetlen, hogy az eredeti, nem másolt magyar szövegben *hiollotja* volt, mert hiszen ez a három szótagos alak jobban illenék az *oléletja* ütempárjának. Vö. *türvéntelen* — *biüntelen*. Az ÓMS. tárgyalt sora tehát így hangzik: '*virüd hioll vízül*' és így értsük: 'véred *hull vízül*', 'vizekpen', oly bőven, 'mint a víz'. Ez a kép az ÓMS.-ban a 'vos szégekkel veretül' után következik; a *Salve mundi*-ban is ezt a sorrendet látjuk:

was zegekvel meg gyakdoftak
kykbol gyöngyello weerod hwllot.

(HORVÁTH CYR.: RMKT. I. 170; ThewrK. 285.)

Mészöly Gedeon.